

Stadsbeeld **LHBTI-EMANCIPATIE** in Rotterdam

IDEM
ROTTERDAM

Lhbt-emanicipatie in Rotterdam

Het Stadsbeeld Lhbt-emanicipatie geeft een overzicht van de beschikbare feiten en cijfers over de positie van lhbt-personen in Rotterdam. Het Stadsbeeld presenteert met name formele gegevens uit onderzoek en beleid. Waar dit soort gegevens ontbreken, geven wij ook signalen uit het veld weer, van organisaties en personen die specialistische kennis hebben. Waar mogelijk schetsen wij een beeld van de Rotterdamse situatie in de context van landelijke gegevens.

In de keuze van onderwerpen hebben we ons laten leiden door de bestaande politieke en bestuurlijke discussies enerzijds, en door de lacunes in deze discussies anderzijds. Dat betekent dat zowel voor de hand liggende thema's als minder vaak besproken onderwerpen de revue passeren. Zo besteden we aandacht aan thema's als sociale acceptatie, biculturele lhbt'ers, discriminatie, roze ouderen, veiligheid en geweld en lhbt-vluchtelingen.

Mis je bepaalde informatie of onderwerpen? Laat het ons weten via info@idemrotterdam.nl. De Stadsbeelden worden regelmatig geactualiseerd.

Het Stadsbeeld Lhbt-emanicipatie in Rotterdam is een uitgave van IDEM, expertisecentrum integratie, discriminatie en (lhbt-) emancipatie. www.idemrotterdam.nl

Versie: juli 2018 (update)

Samenvatting

Lhbt-emancipatie

De afkorting lhbt staat voor lesbische vrouwen, homoseksuele mannen, biseksuele vrouwen en mannen, transgender/ trans* personen en mensen met een intersekse conditie. Emancipatie is een brede term, die verschillend wordt geïnterpreteerd door overheden, organisaties en individuen. Over het algemeen hangt emancipatie samen met ideeën over keuzevrijheid, zelfbeschikking en de autonomie van een persoon. In het afgelopen decennium worden seksuele oriëntatie en genderdiversiteit steeds vaker meegenomen in emancipatiebeleid.

Sociale acceptatie

De acceptatie van seksuele en genderdiversiteit in Rotterdam heeft positieve en negatieve kanten. In 2015 vindt 90% van de Rotterdammers dat lesbische vrouwen en homoseksuele mannen hun leven moeten kunnen leiden zoals ze dat zelf willen. Het aandeel Rotterdammers dat zegt moeite te hebben met een homoseksueel familielid is toegenomen sinds 2007. Er zijn geen gegevens bekend over de mate waarin Rotterdammers trans* personen of mensen met een intersekse conditie accepteren.

Biculturele lhbt'ers

De term 'biculturele lhbt's' wordt steeds vaker gebruikt om te praten over lhbt-personen die zowel een Nederlandse achtergrond hebben als minimaal één andere culturele achtergrond. **Er is een aantal onderwerpen specifiek van belang voor biculturele lhbt'ers, zoals het idee van uit de kast komen, dubbele discriminatie en het belang van zelforganisaties en rolmodellen.** In Rotterdam zijn er verschillende initiatieven gericht op biculturele lhbt'ers, zoals Respect2love 010, The Hang-Out 010 en Trans United.

Discriminatie

Lhbt-personen krijgen in Rotterdam vaak te maken met discriminatie. Een groot deel van de discriminatie-incidenten wordt echter niet gemeld. RADAR ontvangt in 2017 9 discriminatiemeldingen op grond van seksuele gerichtheid voor de gemeente Rotterdam. In datzelfde jaar registreerde de politie 66 incidenten. De Omnibusenquête 2016 laat ook zien dat homoseksuele gerichtheid een van de gronden is waarop Rotterdammers discriminatie ervaren. Arbeidsdiscriminatie komt geregeld voor, met name trans* personen ondervinden tijdens en na hun transitie een groot gebrek aan acceptatie. Biseksuelen hebben ook vaker negatieve ervaringen op de werkvloer, zoals ongewenst gedrag van collega's, conflicten en kampen vaker dan hetero- en homoseksuele mensen met burn-out klachten.

Roze ouderen

Rotterdamse lhbt-organisaties waarschuwen voor de kwetsbare positie van roze ouderen. Onder andere stuiten deze ouderen vaak op de impliciete aanname dat men heteroseksueel en cisgender is. De noodzaak om opnieuw 'uit de kast te komen' kan bij het aanvragen van zorg een extra obstakel zijn. Ook krijgen roze ouderen te maken met discriminatie door heteroseksuele ouderen in een wooncomplex of zorginstelling, of van het zorgpersoneel.

Veiligheid en geweld

Rotterdamse lhbt'ers hebben een negatievere veiligheidsbeleving op straat dan lhbt'ers uit Zuid-Holland-Zuid en Midden- en West-Brabant. Vooral biseksuelen voelen zich onveilig in hun privésfeer.

Lhbt-vluchtelingen

In Rotterdam zijn per februari 2016 tien lhbt-vluchtelingen opgevangen door Stichting Humanitas. Deze groep maakte discriminatie mee in de reguliere noodopvang in Alphen aan de Rijn, verzorgd door het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA).

Introductie

Kernbegrippen: lhbt en emancipatie

De afkorting lhbt staat voor lesbische vrouwen, homoseksuele mannen, biseksuele vrouwen en mannen, transgender/ trans* personen en mensen met een intersekse conditie. Lesbienne verwijst naar vrouwen die zich vooral tot vrouwen aangetrokken voelen, homo naar mannen die zich vooral tot mannen aangetrokken voelen en biseksueel naar mannen en vrouwen die zich aangetrokken voelen tot mannen en vrouwen.

De afkorting lhbt staat voor lesbische vrouwen, homoseksuele mannen, biseksuele vrouwen en mannen, transgender/ trans* personen, en mensen met een intersekse conditie.

Transgender verwijst naar mensen die zich niet identificeren met de gender die ze bij de geboorte hebben gekregen. Het kan dan gaan om mannen die zich vrouw voelen, om vrouwen die zich man voelen, om personen die zich zowel man als vrouw voelen of om personen die zich geen van beiden voelen. Als er over transgender personen wordt gesproken, wordt ook wel de aanduiding trans* personen gebruikt. Deze paraplueterm geeft ruimte aan de vele verschillende manieren waarop mensen uiting kunnen geven aan hun transgender-zijn. Dit kan variëren van aanpassing in kleding tot geslachtsaanpassende operaties. Mensen die zich wel identificeren met de gender die ze bij hun geboorte hebben gekregen, worden cisgender genoemd. Hoewel trans* personen vaak in één adem genoemd worden met lhb's is transgender-zijn iets anders dan seksuele oriëntatie. Trans* personen kunnen net zoals iedereen homoseksueel, biseksueel of heteroseksueel zijn.

Intersekse is een woord dat gebruikt wordt om te benoemen dat er mensen zijn met een lichaam dat niet voldoet aan de normatieve definitie van man of vrouw. Het kan dan gaan om uiteenlopende zaken, zoals hormoonsamenstelling, XY-chromosomen en uiterlijke lichamelijke kenmerken. Mensen met een intersekse conditie identificeren zich meestal wel

als man of vrouw. Lange tijd werd deze conditie door medici gezien als een 'afwijking' die operatief 'aangepast' moest worden. Dit ervaren de meeste mensen met een intersekse conditie als onderdrukkend en als een schending van hun recht op lichamelijke zelfbeschikking en autonomie. Er is zowel op landelijk als op Rotterdams niveau nog maar weinig aandacht voor de positie van mensen met een intersekse conditie in Nederland. Het Nederlandse Netwerk Intersekse/DSD streeft daarom naar bredere maatschappelijke bewustwording en acceptatie van de grote variatie aan mensen met een intersekse-conditie.¹

Daar waar er cijfers bekend zijn over mensen met een intersekse conditie of waar er expliciete aandacht aan deze groep mensen wordt besteedt, benoemen wij dit in het Stadsbeeld. Dan voegen we dus de 'i' toe. Vaker echter, wordt deze groep niet meegenomen – bijvoorbeeld in het geval van biculturele lhbt'ers of lhbt-vluchtelingen. Dan voegen wij ook de 'i' niet toe. Wij erkennen expliciet dat dit niet betekent dat er geen Nederlanders bestaan met een biculturele achtergrond en een intersekse conditie. Er is kennelijk weinig zicht op, en aandacht voor, deze groep.

De term 'biculturele lhbt'ers' wordt steeds vaker gebruikt om te praten over lhbt-personen die zowel een Nederlandse achtergrond hebben als minimaal één andere culturele achtergrond. De biculturele achtergrond kan het gevolg zijn van het feit dat ze zelf of hun familie als migrant of vluchteling naar Nederland zijn gekomen.

Lhbt-emancipatie

Emancipatie is een brede term, die verschillend wordt geïnterpreteerd door overheden, organisaties en individuen. Over het algemeen hangt emancipatie samen met ideeën over keuzevrijheid, zelfbeschikking en de autonomie van een persoon. Het idee is dan dat iemand niet beperkt zou mogen worden door anderen in zijn of haar zelfstandigheid en vrijheid. Tegelijkertijd is er aandacht

Emancipatie hangt samen met ideeën over keuzevrijheid, zelfbeschikking en de autonomie van een persoon.

voor de sociaaleconomische positie en culturele context van een persoon of een groep, die voor een achterstand zorgt of die het moeilijk maakt om zelfstandig en vrij te leven.

Sinds 2007 vallen de onderwerpen seksuele oriëntatie en genderdiversiteit onder het landelijke emancipatiebeleid. Er wordt dan gesproken over lhbt-emanipatie. De nadruk ligt hierbij op het verbeteren van de positie van lhbt-personen door de sociale acceptatie van seksuele en genderdiversiteit te vergroten, geweld tegen lhbt'ers te bestrijden en gelijke rechten voor lhbt'ers enerzijds en heteroseksuelen en cisgender personen anderzijds te realiseren.

Structuur

In dit stadsbeeld wordt eerst de invulling van de gemeente Rotterdam aan het begrip lhbt-emanipatie toegelicht. Daarna gaan we in op de vraag hoeveel lhbt-personen er in Nederland zijn. Het wordt dan al snel duidelijk dat 'lhbt' geen makkelijk af te bakken categorie is. Vervolgens bespreken we verschillende thema's die belangrijk zijn voor lhbt-emanipatie. Het stadsbeeld heeft daarmee de volgende indeling:

- Rotterdamse aanpak
- Lhbt'ers in Nederland en Rotterdam: de aantallen
- Thema 1: sociale acceptatie
- Thema 2: biculturele lhbt'ers
- Thema 3: discriminatie
- Thema 4: roze ouders
- Thema 5: veiligheid en geweld
- Thema 6: lhbt-vluchtelingen
- Blik op de toekomst

Rotterdamse aanpak

In Rotterdam ligt de nadruk bij lhbt-emanipatie op de mogelijkheid om vrije keuzes te maken en om een gelijkwaardige positie te kunnen verwerven in de Rotterdamse samenleving. Rotterdam is een van

Rotterdamers moeten gelijk en volwaardig mee kunnen doen aan de Rotterdamse samenleving, ongeacht gender of seksuele oriëntatie.

de ruim 40 Regenboogsteden in Nederland. Het opstellen van lokaal lhbt-beleid is voor de deelnemende steden een prioriteit. De steden zijn met elkaar verbonden in een speciaal netwerk, wat het uitwisselen van kennis en expertise bevordert. De landelijke overheid ondersteunt het programma Regenboogsteden. Dit programma loopt tot en met 2022.

Het huidige college van B en W besteedt aandacht aan lhbt-emanipatie in een aantal nota's en beleidsregels, die tot en met 2018 van kracht zijn. De belangrijkste zijn de beleidsregel "Volwaardig Meedoen 2016-2018" en de Integratienota 010 uit 2015.² In beide documenten is het uitgangspunt dat alle Rotterdamers gelijk en vol-

Anders dan op landelijk niveau ligt in Rotterdam het zwaartepunt op het stimuleren van de acceptatie van seksuele en genderdiversiteit door groepen met een migratieachtergrond.

waardig mee moeten kunnen doen aan de Rotterdamse samenleving, ongeacht gender of seksuele oriëntatie. Op 7 april 2016 is van de beleidsregel "Volwaardig Meedoen 2016-2018" de eerste voortgangsrapportage verschenen.³ De Rotterdamse definitie van lhbt-emanipatie komt in grote mate overeen met de landelijke Emancipatienota 2018-2022.⁴

Het nieuwe college van Rotterdam besteedt in het coalitieakkoord 'Nieuwe energie voor Rotterdam' nadrukkelijk aandacht aan lhbt-emanipatie. Het college heeft de ambitie dat in 2022 de lhbt(+)-acceptatie in de stad aantoonbaar is verbeterd. Hiertoe wordt een plan opgesteld, waarvoor het Roze Stembusakkoord de basis is. Maatregelen zullen onder andere gericht zijn op meer veiligheid, voorlichting en zichtbaarheid van lhbt(+)'ers. Nieuw beleid moet nog ontwikkeld worden.

De gemeente onderschrijft het streven van Rotterdamse initiatiefnemers om de stad internationaal op de kaart te zetten als Gay City door middel van 'gay-city marketing'. Dit heeft geleid tot de in januari 2016 gelanceerde website www.gayrotterdam.nl, waar alles op het gebied van 'roze Rotterdam' te vinden is.

In aanvulling daarop heeft RADAR in opdracht van de gemeente de Roze Sociale Kaart Rotterdam ontwikkeld. Deze website www.rozesocialekaartrotterdam.nl wijst lhbt'ers de weg naar organisaties die gespecialiseerde hulp, ondersteuning en deskundigheid bieden en naar plekken in de stad waar ze elkaar kunnen ontmoeten. Alle organisaties in de stad die zich (mede) richten op lhbt'ers zijn opgenomen in de Roze Sociale Kaart.

Lhbtj-personen in Nederland en Rotterdam: de aantallen

Er is geen onderzoek bekend naar de zelfidentificatie van Rotterdammers op het gebied van seksuele oriëntatie en gender. De omvang van het aantal lhbt'ers in Nederland als geheel is lastig in te schatten, omdat het samenhangt met de vraag wat precies onder seksuele oriëntatie en transgender wordt verstaan. Bovendien zijn de termen cultureel geladen.⁵

Binnen seksuele oriëntatie kan een onderscheid gemaakt worden tussen seksuele aantrekkingskracht, seksueel gedrag en seksuele identiteit. 6% procent van de mannen en 3% van de vrouwen noemt zich homoseksueel, biseksueel of lesbisch.⁶ Kijken we naar seksueel gedrag,

6% van Nederlandse vrouwen en 7% van de mannen hebben een lesbische, homo- of biseksuele identiteit.

dan geeft 8% van de mannen en 10% van de vrouwen aan ooit seks gehad te hebben met iemand van hetzelfde geslacht. Als we vervolgens inzoomen op seksuele aantrekkingskracht,

dan zegt 13% van de vrouwen zich (ook) aangetrokken te voelen tot vrouwen en 8% van de mannen zegt zich (ook) aangetrokken te voelen tot mannen. Het blijkt dus dat een groter aantal mensen seksuele verlangens heeft of seksuele activiteiten onderneemt dan de groep

die zich daadwerkelijk als lhb identificeert. Om diverse redenen kunnen mensen hun seksuele gevoelens of gedrag niet als een bepalend onderdeel van hun identiteit beschouwen.

Transgender hangt samen met gevoelens dat de genderidentiteit die iemand bij geboorte heeft gekregen niet (volledig) passend is. De manier waarop transgenders daaraan uitdrukking geven loopt uiteen. Dit kan bijvoorbeeld door het uiterlijk met kleren aan te passen, of door een geslachtsaanpassende operatie te ondergaan.

Er zijn in Nederland naar schatting ruim 48.000 personen van 15-70 jaar 'transgender'. Dat is een schatting die het Sociaal en Cultureel Planbureau in 2012 maakte. Dat betekent dat 0,4% van de Nederlandse bevolking tussen de 15 en 70 jaar transgender is.⁷ Van hen is het merendeel geboren als vrouw terwijl ze zich eigenlijk man voelen. Daarna volgt de groep mensen die als man is geboren en die zich eigenlijk vrouw voelt, en tot slot een kleinere groep die zich zowel man als vrouw voelt, of er tussenin, of zich met geen van deze twee gendercategorieën identificeert. Het aantal mensen dat hun officiële geslachtsregistratie heeft laten wijzigen, is sterk gestegen. In de periode 2007-2014 wijzigden zo'n 80 mensen per jaar hun geslachtsregistratie, in 2015 waren dit er 770.⁸

Het Nederlands Netwerk Intersekse/DSD (NNID) stelt dat het lastig is in te schatten hoeveel Nederlanders een intersekse conditie hebben, omdat het afhangt van onder andere de gebruikte definitie en de grote hoeveelheid aan chromosoomvariëaties. Inschattingen van wetenschappers variëren van 0,15% tot 1,9% van de bevolking.⁹ Het Sociaal en Cultureel Planbureau schat de prevalentie van intersekse/dsd in Nederland ongeveer op 0,5% is, wat neerkomt op ruim 80.000 mensen.¹⁰ Hoeveel mensen op de hoogte zijn van hun conditie en hiervoor ooit medische behandeling hebben gehad, is niet bekend. Er zijn geen aantallen bekend van Rotterdammers met een intersekse conditie.

Thema's lhbt-emancipatie

1. Sociale acceptatie

Sociale acceptatie is van invloed op de mate waarin lhbt-personen uiting kunnen geven aan hun seksuele oriëntatie en genderidentiteit. De acceptatie van seksuele diversiteit en genderdiversiteit verschilt door de jaren heen en tussen verschillende groepen. Hieronder geven we een overzicht van de verschillende aspecten van sociale acceptatie en de conclusies die daaruit voortvloeien.

Algemene acceptatie van homo- en biseksualiteit

De algemene acceptatie van homoseksualiteit in Rotterdam neemt toe. In 2015 vindt 90% van

90% van de Rotterdammers vindt dat lesbische vrouwen en homoseksuele mannen hun leven moeten kunnen leiden zoals ze dat zelf willen.

de Rotterdammers dat lesbische vrouwen en homoseksuele mannen hun leven moeten kunnen lei-

den zoals ze dat zelf willen.¹¹ Dit was in 2007 nog 84%. Daarnaast heeft 86% van de Rotterdammers geen probleem met een homoseksueel huwelijk. 72% vindt dat homoseksuele en lesbische stellen net als heteroseksuele koppels kinderen moeten kunnen adopteren. Dit komt overeen met landelijke cijfers. 92% van de Nederlanders vindt dat lesbische vrouwen en homoseksuele mannen hun leven moeten kunnen leiden zoals ze dat zelf willen.¹² 84% staat achter het bestaan van het homohuwelijk. En 73% vindt dat homoseksuele paren dezelfde rechten moeten hebben als heteroseksuele paren bij het adopteren van kinderen.

Lhbt'ers in het onderwijs

Ook de lhbt-acceptatie onder jongeren neemt toe, al zijn er weinig Rotterdamse cijfers bekend. Landelijk onderzoek laat zien dat de opvattingen over homo- en biseksualiteit onder jongvolwassenen (18-29 jaar) tussen 2006 en 2017 positiever zijn geworden. In 2006 keurde 12% homo- of biseksualiteit af en in 2017 was dit percentage gedaald naar 5%. Daarnaast geeft de meerderheid van de scholieren (71% in het basisonderwijs en 73% in het voortgezet onderwijs) aan dat ze vrienden kunnen zijn met

lhbt-jongeren.¹³ Onder scholieren met een migratieachtergrond is dit aandeel kleiner. Twee derde van de Surinaams- en Antilliaans-Neder-

Homofobie onder jongeren heeft vooral te maken met het afkeuren van homoseksuele intimiteit.

landse scholieren zou wel vrienden kunnen zijn met lhbt-jongeren. Dit geldt voor een derde van Marokkaans-Nederlandse en een kwart van de Turks-Nederlandse scholieren. Homofobie onder jongeren heeft vooral te maken met het afkeuren van homoseksuele intimiteit.¹⁴ De meeste jongeren steunen de gelijke rechten voor lhbt'ers en heteroseksuelen, maar geven aan zoenende of hand-in-hand lopende lhbt'ers niet goed te keuren.

GGD Rotterdam-Rijnmond publiceerde in 2016 cijfers waaruit blijkt dat 68% van de Rotterdamse jongeren in de leeftijd van 13 t/m 16 jaar open staat voor een vriendschap met een homoseksuele leeftijdgenoot.¹⁵ Dat is fors minder dan het gemiddelde onder jongeren uit de regio Rijnmond: 74 procent. De acceptatie van meisjes die op meisjes vallen is groter dan van jongens die op jongens vallen. Namelijk, 74% van de jongeren zegt vrienden te kunnen zijn met een lesbische jongere in Rotterdam versus 79% voor de regio Rijnmond. Het is opvallend dat vooral in Pernis, Rozenburg en Hoek van Holland de acceptatie van lesbische jongeren het hoogst van de hele stad is (90%-95%). Het aandeel jongeren dat zegt vrienden te kunnen zijn met jongens die op jongens vallen is het laagst in Delfshaven (53%) en Feijenoord (58%).

In recent landelijk onderzoek is leerlingen in voortgezet onderwijs gevraagd om de homovriendelijkheid van hun school in te schatten.¹⁶ Zij moesten aangeven of het mogelijk is om bij hen op school eerlijk te vertellen dat je homo of lesbisch bent. 20% van de leerlingen gaf aan dat je dit tegen niemand kunt zeggen. Volgens 52% kan dat wel. Van deze groep denkt 12% dat je dit tegen iedereen kan zeggen en denkt 40% dat het tegen vrienden kan. Landelijk onderzoek laat verder zien dat lhbt-werknemers in het onderwijs vaker negatief

bejegend worden dan heteroseksuele collega's.¹⁷ Over Rotterdam weten we dat in 2015 69% zegt dat zij er geen problemen mee zouden hebben als hun kind les krijgt van een homoseksuele of lesbische leraar.¹⁸ 8% zou dit expliciet wel een probleem vinden.

Een groep leerlingen en docenten die hun school een veilige plek voor iedereen willen maken, kunnen een Gay-Straight Alliance (GSA) oprichten. De methodiek van een GSA-aanpak wordt landelijk gesubsidieerd. Een onderzoek met gegevens gebaseerd op ruim 8200 leerlingen en 42 scholen laat zien dat leerlingen op scholen met een GSA toleranter zijn ten opzichte van homoseksualiteit dan leerlingen op scholen zonder een GSA.¹⁹ Lhb-leerlingen op scholen met een GSA ervaren de schoolcultuur ook vaker als homovriendelijk, dan lhb-leerlingen die onderwijs volgen aan scholen zonder GSA.

60% van de Rotterdammers heeft er geen moeite mee om twee mannen hand-in-hand te zien lopen.

In Rotterdam wordt sinds begin 2016 het project Diverscity010 uitgevoerd om de lhbt-acceptatie in het Rotterdamse onderwijs te vergroten. Diverscity010 wordt in opdracht van de gemeente Rotterdam uitgevoerd door RADAR in samenwerking met COC Rotterdam en SPIOR. Dit project ondersteunt leraren uit de laatste groepen van de basisschool en de eerste klassen van de middelbare school bij het bespreekbaar maken van seksuele en genderdiversiteit in de klas. Zo worden er gastlessen door vrijwilligers van het COC Rotterdam gegeven. Op de website van Diverscity010 (<https://diverscity010.nl>) staat een Diverscity-meter, een online test waarmee leerlingen of leerkrachten 'het klimaat' in een klas kunnen meten. Ook biedt de site een grote keuze aan toolkits lesbrieven met oefeningen die gebruikt kunnen worden in de klas.

Hulpverlening aan lhbt-jongeren

In januari 2017 doet The Hang-Out 010 een noodkreet over het gebrek aan gespecialiseerde hulpverlening aan lhbt-jongeren. The Hang-Out is een ontmoetingsplek waar lhbt-

jongeren in huiselijke setting bij elkaar kunnen komen. Medewerkers merken dat veel lhbt-jongeren die in The Hang-Out komen met serieuze problemen kampen: sociaal isolement, zich thuis niet veilig voelen en ernstige psychische problemen. Voor hen blijkt er nauwelijks gespecialiseerde hulp voorhanden. Als reactie op de noodkreet van The Hang-Out, werpen vier fracties in de gemeenteraad de vraag op hoe de gemeente de hulpverlening voor kwetsbare lhbt-jongeren zo goed mogelijk kan inrichten. Als antwoord hierop hebben de verantwoordelijke wethouders in een brief uiteengezet hoe de hulpverlening aan lhbt-jongeren op dat moment is geregeld.²⁰ De fracties organiseren ook een expertmeeting over de hulpverlening aan kwetsbare lhbt-jongeren en dienen vervolgens een motie in met voorstellen met als doel de hulpverlening aan lhbt-personen te verbeteren.²¹ In de afdoening van deze motie gaat het college onder andere in op de aandacht die aan lhbt-problematiek is besteed in de inkoop van hulp en ondersteuning voor 2018-2021.²²

Familieleden en ouders

Het is duidelijk dat de houding tegenover homoseksualiteit in de naaste omgeving minder positief is dan de houding tegenover homoseksualiteit in het algemeen. In tegenstelling tot de positieve ontwikkeling van algemene lhbt-acceptatie, is het aandeel Rotterdammers dat toegeeft moeite te hebben met een homoseksueel familielid juist toegenomen ten opzichte van 2007.²³ In dat jaar gaf 74% aan dat het hen niet uitmaakt als een familielid homoseksueel zou zijn, tegen 69% in 2015. Ook heeft slechts 55% er geen moeite mee als hun kind een homoseksuele relatie zou hebben.

De houding tegenover homoseksualiteit in de naaste omgeving is minder positief dan de houding tegenover homoseksualiteit in het algemeen.

Homoseksuele intimiteit

Ook homoseksuele intimiteit wordt de laatste jaren juist minder geaccepteerd. 60% van de Rotterdammers heeft er geen moeite mee om twee mannen hand-in-hand te zien lopen.²⁴

Voor twee hand-in-hand lopende vrouwen is dit 64%. De afkeur is het minst groot bij een heteroseksueel koppel dat hand-in-hand loopt. Daar heeft 69% van de Rotterdammers geen moeite mee. Deze tendens komt overeen met landelijke ontwikkelingen. 21% van de Nederlanders heeft minder moeite met hand in hand lopende man-vrouwkoppels dan man-mankoppels. Verder vindt 29% het aanstootgevend als twee mannen elkaar zoenen op straat en 20% als dit twee vrouwen betreft. Slechts 11% vindt het aanstootgevend als een man en een vrouw elkaar op straat een kus geven.²⁵

Homofobie in Nederland en Rotterdam heeft dus vooral te maken met homoseksuele intimiteit en homoseksualiteit in de nabije omgeving. Opvallend is dat gelijke rechten van lhb'ers en heteroseksuelen wel door een ruime meerderheid van de Nederlanders en Rotterdammers wordt gesteund. Dit komt overeen met de resultaten van een onderzoek dat RADAR in 2010 publiceerde. Daarin gaven lhb'ers in Rotterdam aan dat de maatschappelijke acceptatie van homoseksualiteit ver achterloopt op de juridische gelijkwaardigheid van lhb'ers en homoseksuelen.²⁶

Wie staat er positief en wie negatief tegenover homo- en bisexualiteit?

De achtergrond van mensen zelf heeft invloed op de mate waarin ze homo- en bisexualiteit accepteren. Uit landelijk onderzoek blijkt dat de verschillen tussen groepen de afgelopen jaren wel kleiner zijn geworden. In lijn met eerder onderzoek blijkt dat met name vrouwen, mensen jonger dan 60 jaar, hoger opgeleiden, niet-religieuzen en inwoners van zeer sterk stedelijke gebieden relatief positieve opvattingen hebben over homo

De maatschappelijke acceptatie van homoseksualiteit loopt achter op de juridische gelijkwaardigheid van lhb'ers.

en bisexualiteit. Beslist religieuze mensen staan daarentegen twee keer zo negatief tegenover homoseksualiteit vergeleken met het landelijke gemiddelde.²⁷ Op Rotterdams niveau zijn er geen studies naar de invloed van bijvoorbeeld religiositeit op de mate van lhbt-acceptatie. Wel zijn er initiatieven die dialoog over

de thema's religie en seksuele oriëntatie bevorderen, zoals het contact tussen de lokale afdeling van de ChristenUnie en COC Rotterdam.²⁸

Onder jongeren zien we dat meer jongens (75%) dan meisjes (69%) moeite hebben met homo- en bisexualiteit.²⁹ Ook staan niet-religieuze jongvolwassenen positiever tegenover lhb'ers net zoals jongeren die in stedelijke gebieden wonen. Daarnaast gaat negativiteit over homo- en bisexualiteit gepaard met sociale uitsluiting op basis van etniciteit.³⁰ Dat wil zeggen dat jongeren die een minder diverse vriendengroep hebben en daarbij een negatieve opvatting hebben over migranten, ook vaak een negatieve houding hebben ten opzichte van homoseksualiteit.

De acceptatie van homoseksualiteit ligt lager onder Nederlanders met een migratieachtergrond. Zo vindt 50% van de Turkse-Nederlanders en Marokkaanse-Nederlanders homoseksualiteit verkeerd.³¹ De acceptatie van homoseksualiteit is onder Surinaamse-Nederlanders en Antilliaanse-Nederlanders wat hoger, maar lager dan onder de Nederlanders zonder migratieachtergrond. Dit geldt ook voor Rotterdam: in deze stad ligt de acceptatie van homoseksualiteit eveneens lager onder groepen met een migratieachtergrond.³² De acceptatie ligt binnen deze groep hoger onder Surinaams-, Antilliaans- en Kaap-

In Rotterdam ligt de acceptatie van homoseksualiteit lager onder groepen met een migratieachtergrond.

verdiaans-Nederlandse Rotterdammers en het laagst onder Turks- en Marokkaans-Nederlandse Rotterdammers.

Uit de LHBT-monitor 2016 van het SCP blijkt dat de verschillen in opvattingen het grootst zijn als het gaat om homoseksualiteit in de nabije kring.³³ Zo heeft 78% van de Marokkaanse Nederlanders en 76% van de Turkse Nederlanders er problemen mee wanneer hun kind gaat samenwonen met een vaste partner van hetzelfde geslacht, tegenover 11% van de Nederlanders zonder migratieachtergrond. Van de Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse Nederlanders heeft 29% hier problemen mee.

Biseksualiteit kan niet alleen door heteroseksuelen en cisgender personen worden afgekeurd, maar ook door lesbische vrouwen en homoseksuele mannen. Meer dan 12% van de lesbische vrouwen en homoseksuele mannen die deelnamen aan een Amsterdams onderzoek vinden biseksualiteit geen authentieke seksuele identiteit, en meer dan 39% wil geen relatie met een biseksueel persoon.³⁴ Uit landelijk onderzoek blijkt dat deze negatieve kijk op biseksualiteit breed wordt gedeeld en wordt veroorzaakt door de dominante binaire indeling in de samenleving in hetero en homo. Dit heeft effect op de ervaringen van biseksuele jongvolwassenen. Meer dan homoseksuelen of lesbiennes rapporteerden biseksuele deelnemers aan het onderzoek dat ze minder open waren naar anderen over hun seksuele oriëntatie, dat ze zich minder geaccepteerd voelden door hun ouders en de rest van de familie en dat ze zich ongemakkelijker voelden met zichtbaarheid van hun seksuele oriëntatie. Ook hadden meer biseksuele deelnemers ooit een suïcide poging gedaan.³⁵ Er zijn geen gegevens bekend over de acceptatie van biseksualiteit onder Rotterdamse lesbische vrouwen en homoseksuele mannen.

Acceptatie van trans* personen

Er zijn geen cijfers bekend over de acceptatie van trans* personen door Rotterdammers, maar in Nederland als geheel is de acceptatie vrij laag. Het lijkt er wel op dat de opvattingen over genderdiversiteit de afgelopen jaren positiever zijn geworden. In 2017 gaf 57% van de Nederlanders aan een positieve houding te hebben ten opzichte van genderdiversiteit en 34% een neutrale houding. 9% had een expliciet negatieve houding ten opzichte van transgender personen.³⁶ Een deel van de Nederlanders heeft er moeite mee wanneer het niet duidelijk is tot welke gender iemand behoort. 45% vindt het belangrijk om bij de eerste ontmoeting te weten of iemand man of vrouw is, en als dit niet helder is dan gaat 14% liever niet met deze persoon om. Hoewel een ruime meerderheid

Acceptatie van trans* personen in Nederland is laag: 57% is positief over genderdiversiteit.

van de Nederlanders een geslachtsaanpassende operatie ondersteunt, vindt 29% dat de trans* personen zelf de kosten hiervoor moeten betalen.³⁷

Ook transfobie onder jongeren hangt vooral samen met genderambivalentie: wanneer het niet duidelijk is wat iemands gender is, treedt er een aanzienlijke mate van ongemak en afkeuring op onder jongvolwassenen.³⁸ Zo geeft 59% aan het belangrijk te vinden om bij de eerste ontmoeting te weten of iemand een man of een vrouw is. Toch zegt 80% van de jongvolwassenen een vriendschap niet te verbreken als een trans* vriend in transitie gaat. Ook vindt 60% een geslachtsaanpassende operatie een goed idee, maar de helft geeft aan dat trans* personen dan wel zelf de kosten hiervoor moeten betalen. Net zoals bij volwassenen, lijkt de psychische en medische noodzaak van geslachtsaanpassende operaties minder goed ingezien te worden.

Transgender-zijn wordt in Nederland minder geaccepteerd dan homoen biseksualiteit. Mannen zijn vaker negatief dan vrouwen en vooral personen die beslist religieus en laagopgeleid zijn, zijn relatief negatief.³⁹ Daarnaast is er een opvallend verschil tussen meisjes en jongens: 79% van de meisjes staat positief tegenover trans* personen, tegenover slechts 26% van de jongens.⁴⁰ Homofobie en transfobie komen dus in verschillende mate voor in Nederland en Rotterdam, en dit hangt onder andere samen met elementen zoals woongebied, opleidingsniveau, diversiteit van iemands sociale kring, religie en migratieachtergrond.

79% van de meisjes staat positief tegenover trans* personen, tegenover slechts 26% van de jongens.

Rotterdamse beleid gericht op sociale acceptatie

Binnen zijn lhbt-emancipatiebeleid zet Rotterdam voornamelijk in op het vergroten van de sociale acceptatie van homo- en biseksualiteit en genderdiversiteit, met name onder jongeren en mensen met een religieuze en migratieachtergrond. Dit komt overeen met het lande-

lijke lhbti-emancipatiebeleid, waarin ook bijzondere aandacht is voor religieuze en biculturale lhbt'ers. In Rotterdam gebeurt dit door te investeren in voorlichting op scholen via het project Diverscity010, en door taboeonderwerpen zoals seksualiteit bespreekbaar te maken in bijvoorbeeld de Integratie Tour. Het is duidelijk dat het college van B en W hiermee het probleem van homofobie en transfobie in religieuze kringen en onder migrantengroepen wil aanpakken. Het risico bestaat dat eenzijdig naar deze elementen wordt gekeken waardoor minder toegespitst beleid wordt gemaakt om andere factoren aan te pakken of om de aangetoonde homo- en transfobie onder de hele bevolking te bestrijden.

2. Biculturele lhbt-personen

Het bevorderen van sociale acceptatie met name onder groepen met een religieuze- en migratieachtergrond staat centraal in het Rotterdamse lhbt-emancipatiebeleid. We besteden daarom aandacht aan een aantal onderwerpen die specifiek van belang zijn voor biculturele lhbt'ers: het idee van uit de kast komen, dubbele discriminatie en het belang van zelforganisaties en rolmodellen. Deze worden hieronder kort besproken.

Terminologie

De woorden die gebruikt worden om te praten over seksuele oriëntatie en genderidentiteit zijn sterk cultureel geladen.⁴¹ Lesbisch, homo-

Emancipatie hoeft niet per se verbonden te worden met het idee van 'uit de kast komen'.

seksueel, biseksueel en transgender zijn bij uitstek termen die in het Westen worden gebruikt. Dit betekent dat het voor mensen

met een migratieachtergrond in Nederland niet per se de meest vanzelfsprekende woorden zijn om uitdrukking te geven aan hun gevoelens, verlangens en activiteiten. Het feit dat 'de' lhbt-groep niet zo makkelijk af te bakenen is en dat deze woorden sterk cultureel geladen zijn, heeft gevolgen voor de manier waarop de Nederlandse samenleving en beleidsmakers hiermee om kunnen gaan. Het betekent onder andere dat het idee van emancipatie niet per se verbonden hoeft te worden met het idee dat (on)vrijheid samenhangt met 'uit de kast komen'.

Uit de kast komen: ervaren (on)vrijheid

Het idee van uit de kast komen wordt vaak opgevat als de mogelijkheid om eerlijk te kunnen zijn over wie je écht bent. Als iemand uit de kast kan komen bij familie, vrienden, op school of op werk, dan wordt dat gezien als een graadmeter voor de sociale acceptatie van lhbt'ers. Het niet uit de kast kunnen komen wordt dus vaak gezien als een belemmering van iemands vrijheid. Mogelijke belemmeringen voor een 'coming out' worden regelmatig in de context van religieuze en biculturele lhbt'ers besproken.

Biculturele lhbt'ers gaan op verschillende wijze om met hun genderidentiteit en seksuele oriëntatie. Een deel maakt gebruik van zogenoemde 'publieke strategieën', die gericht zijn op het stimuleren van bewustwording en sociale verandering.⁴² Dit kan bijvoorbeeld door in de zichtbaarheid te treden als rolmodel of als voorlichter. Een ander deel kiest voor subtiele strategieën, waarbij het eigen leven verbeterd wordt zonder veel commotie te veroorzaken. Dit kan een manier zijn waarop verschillende loyaliteiten naast elkaar kunnen blijven bestaan: de persoon onderschrijft het belang om de familie en culturele tradities niet in diskrediet te brengen en tegelijkertijd wordt er wel ergens anders de ruimte gevonden om uiting te geven aan hun genderidentiteit of seksuele oriëntatie. Zo kan het bijvoorbeeld dat biculturele personen openlijk lhbt zijn in het bijzijn van hun vrienden, maar niet in de buurt van hun familie. Deze strategie komt overigens ook voor onder lhbt'ers zonder migratieachtergrond.

De keuze voor publieke dan wel subtiele strategieën hangt samen met de waarde die iemand zelf hecht aan de mate van openheid tegenover verschillende mensen en in verschillende contexten. Van onvrijheid is volgens de auteurs van een landelijk onderzoek naar de hulpbehoefte onder biculturele en religieuze lhbt'ers pas sprake zodra de personen hier zelf last van ondervinden.⁴³

Dit heeft gevolgen voor het ontwikkelen en uitvoeren van lhbt-emancipatiebeleid. Zo pleiten de auteurs van laatstgenoemd onderzoek ervoor dat hulpverleners zich ervan bewust zijn dat vrijheid en openheid niet voor iedereen hetzelfde betekenen. Ook deden onderzoekers van RADAR in 2010 de aanbeveling dat het streven naar zichtbaarheid van lhbt'ers niet zou moeten leiden tot een (impliciete) dwang of plicht voor biculturele lhbt'ers om zich te 'outen' zoals andere lhbt'ers dat misschien wel doen.⁴⁴ Het is belangrijk om meer inzicht te krijgen in het perspectief van biculturele lhbt'ers zelf. Er

Hulpverleners moeten zich ervan bewust zijn dat vrijheid en openheid niet voor iedereen hetzelfde betekenen.

is echter weinig landelijk en geen Rotterdams onderzoek hiernaar. Rotterdam Pride doet verder wel de aanbeveling om meer onderzoek te doen naar de ervaringen van biculturele ouders met lhbt-kinderen in de stad.⁴⁵ Inzicht in wat deze ouders aanbevelen als ondersteuning om beter met de situatie om te kunnen gaan, kan de emancipatie van biculturele lhbt'ers aanzienlijk bevorderen.

Biculturele lhbt'ers: dubbele discriminatie

Biculturele lhbt-personen kunnen te maken krijgen met dubbele discriminatie.⁴⁶ Zowel op basis van hun seksuele oriëntatie of genderidentiteit, als ook op basis van hun migratieachtergrond. Deze dubbele vorm van uitsluiting staat hun emancipatie als lhbt'ers

Biculturele lhbt'ers kunnen te maken krijgen met dubbele discriminatie.

en integratie als Nederlanders met een migratieachtergrond in de weg. Voor biculturele lhbt'ers is deze unieke positie soms extra moeilijk. Wanneer er veel racisme en discriminatie is ten opzichte van de groep waar ze onderdeel van uitmaken, kan het lastig zijn om uitdrukking te geven aan hun seksuele oriëntatie of genderidentiteit. Het kan voor biculturele lhbt'ers dan lijken of ze hun culturele achtergrond verraden. Door de maatschappelijke context voelen ze de druk om een keuze te moeten maken voor één van twee of meerdere identiteiten (culturele identiteit versus seksuele/genderidentiteit).

Biculturele rolmodellen en zelforganisaties

De unieke positie van biculturele lhbt'ers in de Nederlandse en Rotterdamse samenleving leidt ertoe dat ze soms andere en specifieke ondersteuning nodig hebben. Zowel landelijke onderzoeken als Rotterdamse organisaties onderschrijven dan ook het belang van biculturele lhbt-rolmodellen en zelforganisaties. Ook op nationaal politiek niveau wordt dit onderstreept. Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Bussemaker concludeert in de midterm review van haar Emancipatiebeleid 2013-2016 dat "acties vanuit de gemeenschap zelf het meest kansrijk zijn"⁴⁷ en wil daarom nadrukkelijk inzetten op lokale, kleinschalige initiatieven met de inzet van jonge rolmodellen.

In Rotterdam bestaan verschillende initiatieven gericht op biculturele lhbt'ers waarbij rolmodellen aanwezig zijn. Dit zijn met name projecten voor jongeren. Voorbeelden zijn Respect2love 010 of The Hang-Out 010, initiatieven die in verschillende steden, waaronder Rotterdam, bijeenkomsten organiseert waar biculturele lhbt'ers elkaar veilig kunnen ontmoeten en erkenning kunnen vinden. Trans United is een soortgelijk initiatief, speciaal gericht op biculturele trans* personen in de stad.

In Rotterdam zijn er verschillende initiatieven gericht op biculturele lhbt'ers waarbij rolmodellen aanwezig zijn.

3. Discriminatie

RADAR ontving in 2017 9 meldingen van discriminatie-incidenten die plaatsvonden in de gemeente Rotterdam en gingen over seksuele gerichtheid, op een totaal van 276 discriminatiemeldingen voor de gemeente Rotterdam.⁴⁸ De politie registreerde in 2017 in totaal 225 discriminatie-incidenten, waarvan 66 te maken hebben met seksuele gerichtheid. Dat is 27% van alle registraties, waarmee deze discriminatiegrond op de

Na herkomst/huidskleur is seksuele gerichtheid de meest voorkomende discriminatiegrond onder registraties van incidenten bij politie voor de gemeente Rotterdam.

tweede plek komt te staan bij de politie na discriminatie op grond van 'herkomst, huidskleur' (110 geregistreerde incidenten).

Daarnaast laten de resultaten van Omnibusenquête zien dat 6% van de Rotterdammers die zich in 2015 gediscrimineerd voelde, dit in verband brengt met hun homoseksuele gerichtheid.⁴⁹ Elk jaar is dit aandeel ongeveer hetzelfde, in 2014 was het 4% en 2013 3%. De lichte toename ten opzichte van 2014 kan het gevolg zijn van het toevalskarakter van steekproeven. Het is verder niet duidelijk hoeveel deelnemers aan deze enquête zich identificeren als lhbt. Het is dus niet af te leiden welk aandeel van Rotterdamse lhbt'ers zich gediscrimineerd voelden in 2015, en op welke gronden precies.

Uit landelijk onderzoek gepubliceerd in 2014 weten we dat 42% van de homoseksuele mannen en 39% van de lesbische vrouwen zich gediscrimineerd voelde in het jaar dat vooraf ging aan het onderzoek.⁵⁰

Uit onderzoek blijkt dat incidenten met de discriminatiegrond seksuele gerichtheid relatief vaak plaatsvinden in woonomgeving van het slachtoffer. Uit een analyse van de incidenten met deze grond die de politie in 2016 in de gemeente Rotterdam registreerde, blijkt dat de locatie in 28% van de gevallen de directe woonomgeving is.⁵¹ Bovenstaande bevindingen zijn in lijn met de resultaten van een onderzoek uit 2009 naar de veiligheidsbeleving van lhbt'ers

in de regio's Rotterdam-Rijnmond, Zuid-Holland-Zuid en Midden- en West-Brabant. Dit laat zien dat 29,5% van de deelnemende lhbt'ers aan het onderzoek in Rotterdam-Rijnmond discriminatie in de woonomgeving ervaren.⁵² Een conflictsituatie in de eigen buurt of in de onmiddellijke nabijheid van de eigen woning is zeer ingrijpend voor het slachtoffer. De impact op lhbt-personen is extra groot omdat dit geweld is gericht op een wezenlijk persoonlijk kenmerk – de seksuele gerichtheid of genderidentiteit –, doordat dit het gevoel van veiligheid aantast dat in en rondom de eigen woning van groot belang is en doordat er vaak sprake is van een langdurig aanhoudende situatie.⁵³

De Rotterdamse Omnibusenquête vraagt ook naar discriminatie op grond van transseksualiteit. 0% van de Rotterdammers die zich gediscrimineerd voelde in 2015, dacht dat dit in de afgelopen jaren te maken had met hun transseksualiteit. Echter, uit landelijk onderzoek weten we dat een relatief kleine groep Nederlanders (respectievelijk 0,6% en 0,2% van de Nederlandse mannen en vrouwen) aangeeft een ambivalente genderidentiteit te hebben.⁵⁴ Tegelijkertijd is ook bekend dat juist trans* personen bovengemiddeld vaak slachtoffer zijn van discriminatie, uitsluiting en geweld.⁵⁵ Een verklaring voor de 0% kan daarom zijn dat weinig Rotterdamse trans* personen bereikt worden met een steekproefsgewijze enquête.

RADAR heeft in 2017 enkele melding ontvangen van discriminatie van een trans*persoon.⁵⁶ Deze meldingen gingen onder andere over moeilijkheden bij het doorvoeren van een geslachtsverandering in de registratie van overheidsinstellingen en een noodopvang die een trans*persoon opvang weigerde. Ook de politie registreert in 2017 enkele gevallen van discriminatie van trans*personen.⁵⁷ Deze betroffen onder andere bedreigingen van een trans*persoon door een familielid en door een onbekende en discriminatie door een monteur die een trans*personen-koppel weigerde te helpen. Uit landelijk onderzoek weten we dat in meer dan 84% van discriminatiegevallen trans*personen geen melding maken bij de politie noch antidiscriminatiebureaus.⁵⁸

Op de werkvloer

Lesbische vrouwen en homoseksuele mannen krijgen geregeld te maken met homonegativiteit op de werkvloer, wijst landelijk onderzoek uit.⁵⁹ Negatief zijn over homoseksuele mannen gebeurt vaak om de eigen mannelijkheid te bevestigen. Lesbische vrouwen hebben daarentegen vooral last van het niet serieus genomen worden. 13% van de lesbische vrouwen geeft dit aan, tegen 0% van de homoseksuele mannen. Vrouwen hebben daarnaast ook meer last van seksuele opmerkingen en openlijke afkeuring.

Biseksuelen hebben vaker negatieve ervaringen op de werkvloer

De LHBT-monitor 2016 van het SCP wijst uit dat biseksuelen vaker dan heteroseksuele, homoseksuele en lesbische mensen negatieve ervaringen hebben op de arbeidsmarkt.⁶⁰ Zo blijkt dat heteroseksuele werknemers het vaakst een vast contract hebben, en biseksuele mannelijke en vrouwelijke werknemers het minst.

Ook maken biseksuele mensen het meest conflicten en ongewenst gedrag (ongewenste seksuele aandacht, intimidatie en pesten) mee op de werkvloer. 15% van de heteroseksuele werknemers maakt ongewenst gedrag mee versus 30% van de biseksuele werknemers, en 19% van lesbische/homoseksuele werknemers. Biseksuele mensen zijn dan ook het minst tevreden met hun werk, hebben meer burn-out klachten en met name vrouwelijke biseksuelen verzuimen ook meer. Deze verschillen tussen biseksuelen enerzijds en hetero's, homo's en lesbiennes anderzijds kunnen niet verklaard worden door achtergrondkenmerken (zoals opleidingsniveau of leeftijd) noch door werksituaties. Het onderstreept dus dat biseksuele werknemers vaker in een lastige situatie verkeren op het werk met negatieve gevolgen.

Arbeidsmarktdiscriminatie van trans personen*

Ook trans* personen ondervinden discriminatie en gebrek aan acceptatie op de arbeidsmarkt. In een recent onderzoek onder trans*

personen gaf 43% van de deelnemers aan last te hebben van discriminatie op de arbeidsmarkt.⁶¹ Eerder onderzoek toont aan dat zij de meeste problemen ondervinden na het transitieproces, zowel tijdens het solliciteren als op de werkvloer. Met name transvrouwen die zich niet aan de mannelijke genderrol houden zeggen zelden geaccepteerd te worden.⁶² Meer mannelijke dan vrouwelijke collega's staan negatief tegenover genderdiversiteit.

Het is lastiger voor trans* personen om na hun transitie een nieuwe baan te vinden.⁶³ Dit geldt met name voor transvrouwen (personen die bij hun geboorte het geslacht man toegewezen kregen, maar zichzelf (ook) als vrouw ervaren) dan voor transmannen (personen die bij hun geboorte het geslacht vrouw toegewezen kregen, maar zichzelf als man ervaren).⁶⁴

Het is lastiger voor trans* personen om na hun transitie een nieuwe baan te vinden.

Daarnaast geven ze aan dat re-integratiebureaus vaak te weinig rekening houden met de situatie van het transgender-zijn en alles wat erbij een transitie komt kijken. Het percentage transgenders dat een werkloosheids-, bijstands- of arbeidsongeschiktheidsuitkering ontvangt is respectievelijk twee, drie en vier keer zo hoog is als onder de algemene beroepsbevolking.⁶⁵ Hoewel trans* personen relatief vaker hoger opgeleid zijn, is 20% van hen arbeidsongeschikt of werkloos.⁶⁶ Iets minder dan de helft (43%) van de transgenders zegt het moeilijk te vinden om financieel rond te komen. 9% vindt het zeer moeilijk om rond te komen.⁶⁷

Het Rotterdamse lhbt-emanipatiebeleid richt zich niet expliciet op het verbeteren van de arbeidspositie van lhbt'ers in de stad. Netwerkpartners verbonden aan het Kennisatelier Lhbt-emanipatie van IDEM Rotterdam hebben in mei 2016 benadrukt dat zij het nodig achten dat er Rotterdam breed, zowel in relatie tot discriminatie, de arbeidsmarkt als daarbuiten, meer aandacht komt voor biseksuele en trans* Rotterdammers, en voor Rotterdammers met een intersekse conditie.

4. Roze ouderen

De noodzaak om de situatie van roze ouderen, oftewel lhbt-ouderen, in de gaten te houden wordt door meerdere Rotterdamse maatschappelijke organisaties aangegeven, zoals Rotterdam Pride, Pluspunt Rotterdam (expertisecentrum voor ouderen en participatie) en Stichting Humanitas (gericht op welzijn en maatschappelijke dienstverlening). Hieronder lichten wij toe welke vraagstukken voor deze groep lhbt'ers belangrijk zijn.

Roze ouderen in de wijk

Vaak gaan hulpverleners er onbedoeld vanuit dat een cliënt cisgender of heteroseksueel is. Dat heeft gevolgen voor de relatie tussen hulpverleners en lhbt-ouderen en voor de effectiviteit van de hulpverlening. RotterdamV, het voormalige Rotterdamse kenniscentrum voor homo-emancipatie, heeft gewaarschuwd voor de mogelijk negatieve gevolgen van het landelijke participatiebeleid en het Rotterdamse welzijnsbeleid voor lhbt-ouderen in de wijk.⁶⁸ Namelijk, het kan erg moeilijk zijn voor roze ouderen om in een zorggesprek 'opnieuw' uit de kast te komen. Dit kan samenhangen met het feit dat roze ouderen opgroeiden in een tijd dat seksuele en genderdiversiteit minder makkelijk te bespreken was.

Het toenemende beroep op mantelzorg kan negatief uitpakken voor roze ouderen.

Dat in toenemende mate een beroep wordt gedaan op het sociale netwerk van ouderen in de vorm van mantelzorg, kan negatief uitpakken voor roze ouderen. Roze ouderen hebben niet altijd een uitgebreid sociaal netwerk, onder andere omdat ze minder vaak kinderen hebben dan heteroseksuele ouderen. Ze kunnen dus ook minder makkelijk een beroep doen op jongere familieleden als mantelzorgers. Daarmee worden roze ouderen nog meer afhankelijk van de (wijk-)hulpverlener. RotterdamV, het voormalige Rotterdamse kenniscentrum voor homo-emancipatie benadrukt dan ook in zijn evaluatie van het beleidsstuk Nieuw Rotterdams welzijn 2016-2019⁶⁹ dat de gemeente ervoor moeten zorgen dat

wijkdienstverleners over meer expertise beschikken op het gebied van seksuele oriëntatie en genderdiversiteit.⁷⁰

Homovriendelijke woonomgeving

Naast zorgen om Rotterdamse roze ouderen in de wijk, bestaat er behoefte aan een homovriendelijke woonomgeving voor roze ouderen. Pluspunt Rotterdam signaleert dat de woonsituatie van sommige roze ouderen in de stad zorgwekkend is.⁷¹ Deze ouderen krijgen namelijk te maken met uitsluiting en discriminatie in het zorgcentrum of flatgebouw waarin ze wonen.

Roze ouderen krijgen te maken met uitsluiting in zorgcentrum of flatgebouw.

De resultaten van een onderzoek onder Rotterdamse roze ouderen in 2011 bevestigen dit beeld. Deze groep gaf aan veel behoefte te hebben aan een homovriendelijke woonomgeving.⁷² Dit kan bijvoorbeeld in de vorm van een appartementencomplex enkel voor roze ouderen, of het kan een gemengde woonomgeving zijn waar de andere bewoners en het personeel homovriendelijk zijn. Stichting Humanitas is de initiatiefnemer van de zogeheten Roze Salons, bijeenkomsten voor roze ouderen. In de stad is er behoefte aan de nadrukkelijke betrokkenheid van meer zorginstellingen bij de leef- en woonsituatie van Rotterdamse roze ouderen.⁷³ Ook is het nodig is om vooroordeelen onder hetero ouderen tegen te aan.⁷⁴ Hiermee kan discriminatie van roze ouderen worden bestreden.

Dat in Rotterdam nog veel te winnen op het gebied van seksuele diversiteit in zorginstellingen blijkt ook uit het feit slechts 4 van de ongeveer 80 zorginstellingen voor ouderen in Rotterdam de 'Roze Loper' hebben.⁷⁵ De 'Roze loper' certificaat voor woonzorg- en thuiszorginstellingen die aandacht besteden aan de seksuele diversiteit bij bewoners en werkenden. Instellingen kunnen via een tolerantiescan in te vullen hun homovriendelijkheid en zo het certificaat Roze Loper. De roze loper is een initiatief van Consortium Roze 50+, een samenwerkingsverband van ANBO, COC, MOVISIE en Vilans. De

gemeente Rotterdam heeft dan ook aan RADAR als opvolger van RotterdamV de opdracht gegeven het stimuleren en ondersteunen van instellingen voor ouderenzorg bij het realiseren van een lhbt-vriendelijk beleid, via adviesgesprekken en expertmeetings en door het verzorgen van trainingen voor professionals binnen de zorg in hoe om te gaan met seksuele diversiteit.⁷⁶

In het lhbt-emancipatiebeleid richt de gemeente Rotterdam zich voornamelijk op jongeren en groepen met een migratie- en religieuze achtergrond. Er wordt bijvoorbeeld in de Beleidsregel Volwaardig Meedoen in Rotterdam 2016 – 2018 geen expliciete aandacht besteed aan de situatie van roze ouderen in de wijk of aan het bevorderen van sociale acceptatie van seksuele diversiteit onder ouderen in Rotterdam.

De gemeente faciliteert wel de activiteiten van verschillende lhbt-organisaties in Rotterdam die zich met roze ouderen bezighouden. Een

In de roze salons kunnen roze en niet-roze ouderen in een veilige omgeving en op laagdrempelige wijze samen komen.

voorbeeld is Stichting Humanitas, die de roze salons organiseert waarbij Rotterdamse roze en

niet-roze ouderen in een veilige omgeving en op laagdrempelige wijze samen kunnen komen. Een ander voorbeeld is het ROOR, het Roze Ouderen Overleg Rotterdam. In dit platform participeren instellingen voor ouderenzorg en lhbt-belangenorganisaties, zoals Humanitas, Laurens, Aafje, Pameijer, Argos en COC. Zij werken samen om de kwaliteit te verbeteren van de zorg aan LHBT-ouderen. De gemeente heeft RADAR de opdracht gegeven en in staat gesteld om ROOR te ondersteunen.⁷⁷

5. Geweld

Lhbt-personen hebben te maken met specifieke vormen van geweld en onveiligheid. In de openbare ruimte, op school en in relaties kunnen lhbt'ers extra kwetsbaar zijn. Lhbt-emancipatie beleid richt zich naast de sociale acceptatie vaak ook op het voorkomen van geweld. Hieronder gaan we in op de verschillende vormen van geweld die daarbij van belang zijn.

Veiligheid en geweld

Lesbische vrouwen en homoseksuele mannen voelen zich in het algemeen onveiliger dan heteroseksuele personen.

Lesbische vrouwen en homoseksuele mannen voelen zich in het algemeen onveiliger dan heteroseksuele personen.

Lesbische vrouwen en homoseksuele mannen voelen zich in het algemeen onveiliger dan heteroseksuele personen. Volgens de landelijke Veiligheidsmonitor van het CBS over het jaar 2017 voelt 36,3% van de homoseksuele mannen zich wel eens onveilig tegenover 25,1% van de heteroseksuele mannen.⁷⁸ Lesbische vrouwen en heteroseksuele vrouwen voelen zich in 2017 even vaak wel eens onveilig, respectievelijk 45,2% en 45,0%. De monitor gaat ook in op slachtofferschap en onveiligheidsgevoelens in de buurt.⁷⁹ Zo voelt 15,7% van de homoseksuele mannen in 2015 zich wel eens onveilig in de eigen buurt, heeft 26,2% respectloos gedrag door onbekenden op straat ervaren. Onder de heteroseksuele mannen zijn deze percentages lager, achtereenvolgens 11,8% en 20,4%. Bij vrouwen is een soortgelijk patroon alleen herkenbaar als het gaat om respectloze behandeling. Lesbiennes worden vaker respectloos behandeld dan heteroseksuele vrouwen (27,5% tegen 21,8%).

Slechts een derde van de lhb-personen doet aangifte of melding bij de politie als zij slachtoffer zijn van fysiek geweld.⁸⁰

Bisexuele mensen maken vaker dan hetero- en homoseksuele mensen onveilige situaties mee in hun privéfeer.⁸¹ Vaker worden zij geconfronteerd met respectloos gedrag van bekenden en voelen zich thuis onveiliger.

Transgender volwassenen zijn vaak slachtoffer van pesterijen, negatieve benaderingen en geweld in de openbare ruimte. De resultaten van

een enquête van het Transgender Netwerk Nederland laten zien dat een derde dagelijks wordt beledigd vanwege het transgender-zijn en dat meer dan 40% een gewelddadig incident heeft meegemaakt.⁸² Meer dan de helft (54%) heeft dit allebei meegemaakt. Maar liefst 87% geeft aan geen officiële melding hiervan te maken.

Lhbt-personen in Rotterdam-Rijnmond zijn negatiever over hun veiligheidsbeleving dan de lhbt'ers in de andere regio's. Dat blijkt uit een onderzoek uit 2009 naar de veiligheidsbeleving van lhbt'ers in de regio's Rotterdam-Rijnmond, Zuid-Holland-Zuid en Midden- en West-Brabant laat zien.⁸³ 14% van de deelnemende lhbt'ers uit Rotterdam-Rijnmond zegt dat de straten in hun woonomgeving onveilig zijn.

De landelijke Gay-Straight Alliance (GSA) heeft één alliantie 'Natuurlijk Samen' die specifiek bezig is met het verbeteren van veiligheid in de wijk. Deze alliantie heeft de 'Handreiking Veilig wijken voor LHBTI's' uitgebracht, bedoeld voor gemeenten, gemeentelijke ketenpartners en professionals die zich in willen zetten voor veilige wijken voor lhbt-personen. In de handreiking bundelt Natuurlijk Samen de belangrijkste lessen bij de aanpak van lhbt-gericht geweld uit de afgelopen vijf jaar. GSA Natuurlijk Samen beveelt de gemeente Rotterdam aan dat elke gebiedscommissie specifiek beleid voert met betrekking tot de veiligheid van lhbt-personen in het gebied.

Veiligheid op school

Lesbische meisjes en homoseksuele jongens voelen zich minder veilig op school dan heteroseksuele leerlingen laat een landelijke monitor naar de sociale veiligheid in en op scholen zien.⁸⁴ 87% van de lesbische meisjes voelt zich veilig op school in vergelijking met 95% voor meisjes die niet lesbisch zijn. Van de homoseksuele jongens voelt zich 93% veilig tegenover 96% van de jongens die heteroseksueel zijn.

Het percentage lesbische, homoseksuele en bisexuele leerlingen dat wekelijks tot dagelijks wordt gepest is vier keer hoger in vergelijking tot heteroleerlingen.

De veiligheidsscore van transgender-

leerlingen is nog lager: 80% voelt zich onveilig op school. Het blijkt dan ook dat 43% van transgenderjongeren slachtoffer is van verbaal geweld op school en 23% van seksueel geweld en van pesten.⁸⁵ Lesbische en homoseksuele leerlingen worden ook vaak slachtoffer van geweld of pesten op school, maar in mindere mate. Zo worden 13% van alle lesbische meisjes op school gepest tegenover 8% van niet-lesbische meisjes. Van de homoseksuele jongens wordt 19% gepest tegenover 7% van de andere jongens.

Het Rotterdamse lhbt-emanipatiebeleid is er sterk op gericht om de mate van sociale acceptatie onder jongeren te vergroten. Dit gebeurt onder andere door te investeren in voorlichtingscampagnes op scholen.

Seksueel geweld

Grensoverschrijdend seksueel gedrag en seksueel geweld komt onder lhbt-personen regelmatig voor. Dat komt naar voren uit landelijk onderzoek. Er zijn geen gegevens bekend over seksueel geweld tegen Rotterdamse lhbt-personen.

75% van de biseksuele vrouwen en 66% van de lesbische vrouwen die deelnamen aan een onderzoek van Rutgers, landelijk kenniscentrum seksualiteit, is slachtoffer geweest van ongewenste aanrakingen of opmerkingen.⁸⁶ Een

Een kwart tot een derde van biseksuele en lesbische vrouwen is slachtoffer geweest van seksueel geweld.

kwart tot een derde van deze vrouwen is slachtoffer geweest van seksueel geweld. Net zoals bij andere bekende gegevens over seksueel geweld tegen vrouwen,

is ook bij biseksuele en lesbische vrouwen de dader vaak een mannelijke (ex)partner of een bekende. Seksueel geweld komt ook voor onder homo- en biseksuele mannen.⁸⁷ 14% van de deelnemende homo- en biseksuele mannen aan het Rutgers onderzoek heeft dit meege maakt. Daarnaast heeft de helft tot een derde van de mannen te maken gehad met ongewenste aanrakingen of opmerkingen.

Een aanzienlijk percentage van deelnemende trans* personen aan het onderzoek is slachtoffer geworden van seksueel geweld of grensoverschrijdend gedrag.⁸⁸ 79% van de deelnemende transvrouwen aan dit onderzoek en 60% van de transmannen heeft te maken gehad met ongewenste aanrakingen of opmerkingen. Een vijfde van de transvrouwen is slachtoffer geworden van seksueel geweld. Dit geldt voor een derde van de transmannen. Verder laat dit onderzoek zien dat trans* personen en homo- en biseksuele mannen die als kind 'meisjesachtig' waren, vaker slachtoffer zijn geweest van seksueel geweld.⁸⁹ Het valt op dat het aantal slachtoffers van grensoverschrijdend gedrag en seksueel geweld samenhangt met een vrouwelijke genderidentiteit. De percentages zijn ten slotte duidelijk hoger onder biseksuele, lesbische en transvrouwen.

Huiselijk geweld

Huiselijk geweld komt ook voor bij lhbt-personen. Dit soort geweld vindt plaats in de privésfeer, waarbij de dader een familielid of partner is van het slachtoffer. Partnergeweld valt dus onder huiselijk geweld, maar ook kindermishandeling en geweld tegen ouderen. Huiselijk geweld kan fysiek, emotioneel en seksueel zijn.

Geweld door familieleden of (ex)partners tegen lhbt-personen kan voorkomen omdat zij de seksuele activiteiten of het transgender-zijn afkeuren, maar ook om andere redenen. Net zoals bij heterostellen, komt partnergeweld ook bij lhbt-koppels voor.⁹⁰ De focus van onderzoek en beleid ligt vaker op partnergeweld bij heterostellen, waardoor cijfers op landelijk en Rotterdams niveau ontbreken. Het eerder genoemde onderzoek van Rutgers laat wel zien dat de dader van seksueel geweld tegen lesbische en biseksuele vrouwen vaak een mannelijke (ex)partner of bekende is.⁹¹

Eergerelateerd geweld

Seksuele oriëntatie en het transgender-zijn kan aanleiding geven tot eergerelateerd geweld tegen biculturele lhbt-personen. Er is geen onderzoek naar gedaan, maar lokale organisaties voor biculturele lhbt-personen in Amsterdam signaleren dat dit gebeurt.⁹² Rotterdamse gegevens hierover zijn niet beschikbaar.

Seksuele oriëntatie en het transgender-zijn kan aanleiding geven tot eergerelateerd geweld tegen biculturele lhbt's.

De Rotterdamse aanpak van eergerelateerd geweld is gericht op vrouwen waarvan impliciet wordt gedacht dat zij cisgender en heteroseksueel zijn.

Voor professionals in de gezondheidszorg, onderwijs, kinderopvang, maatschappelijke ondersteuning, jeugdzorg en justitie heeft

Movisie, het landelijke kennisinstituut op het gebied van sociale vraagstukken, in juni 2016 een factsheet uitgebracht.⁹³ Dit document helpt om vormen van eergerelateerd geweld te signaleren en geeft handvatten over hoe te handelen bij vermoedens van eergerelateerd geweld. In een informatieblad van de gemeente Rotterdam en Veilig Thuis Rijnmond over schadelijke traditionele praktijken worden de signalen voor eergerelateerd geweld opgesomd.⁹⁴

Straatintimidatie

Begin 2017 is onderzoek naar straatintimidatie verschenen dat is verricht opdracht van de gemeente Rotterdam.⁹⁵ Het onderzoek richtte zich op straatintimidatie in de vorm van agressie en seksuele opmerkingen jegens vrouwen. Er was geen aandacht voor intimidatie jegens lhbt-personen in de openbare ruimte. In de gemeentelijke aanpak van straatintimidatie wordt grensoverschrijdend jegens lhbt-personen inmiddels ook meegenomen. Het nieuwe college van B en W zet de aanpak van straatintimidatie voort en gaat deze evalueren en optimaliseren.

Rotterdamse beleid

Geweld tegen lhbt-personen is geen expliciet onderdeel van het gemeentelijk beleid tegen seksueel en huiselijk geweld, terwijl landelijke

cijfers laten zien dat dit veelvuldig voorkomt onder lhbt-personen. Er zijn geen redenen om aan te nemen dat Rotterdam in positieve zin afwijkt van deze algemene ontwikkelingen.

De stad heeft wel een speciaal Centrum voor Seksueel Geweld, en ook een Centrum voor Huiselijk Geweld. Medewerkers van instanties die zich bezighouden met huiselijk geweld zitten hier op één plek, zodat er effectiever gehandeld kan worden en het slachtoffer in plaats van de dader centraal staat.

In de Rotterdamse bestrijding van huiselijk geweld neemt het tegengaan van eergerelateerd geweld en de ondersteuning van slachtoffers een speciale plek in. Net zoals op landelijk niveau wordt eergerelateerd geweld vaak in verband gebracht met vrouwen waarvan impliciet wordt gedacht dat zij cisgender en heteroseksueel zijn. Dit heeft tot gevolg dat de problemen die met dit beleid worden gesignaleerd, met name geïdentificeerd kunnen worden bij relaties tussen cisgender en heteroseksuele personen. Dit blijkt onder andere ook uit het Actieprogramma Veilig Thuis 2015-2018, waarin een expliciet uitgesproken begrip dat ook biculturele lhbt'ers hier slachtoffer van kunnen worden en hoe dat vervolgens bestreden zou moeten worden ontbreekt.⁹⁶ Ook in de Vervolgaanpak schadelijke traditionele praktijken Rotterdam die volgt op de actielijn schadelijke traditionele praktijken van het Actieprogramma Veilig Thuis 2015-2018 wordt geen aandacht besteed aan lhbt'ers als mogelijke slachtoffer van eergerelateerd geweld.

6. Lhbt-vluchtelingen

Als laatste specifieke aandachtspunt voor lhbt-emancipatie in Rotterdam kan de situatie van lhbt-vluchtelingen genoemd worden. In Rotterdam zijn per februari 2016 tien lhbt-vluchtelingen opgevangen door Stichting Humanitas.⁹⁷ Deze mensen ondervonden discriminatie en bedreiging vanwege hun seksuele oriëntatie of transgender-zijn in de noodopvang voor vluchtelingen van het Centraal Orgaan Asielzoekers in Alphen aan de Rijn. De speciale opvang voor de lhbt-vluchtelingen wordt geboden in een oud verzorgingshuis in Rotterdam-Zuid.

De politiek van Rotterdam was verdeeld over deze particuliere opvang. Waar een aantal PvdA-raadsleden voor aparte opvang pleitte, waren burgemeester en wethouders erop tegen. Zij vonden net als het kabinet dat dit een verkeerd signaal afgeeft en dat de oplossing in het straffen van de daders moet worden gezocht. Particuliere opvang is echter niet verboden, waardoor Humanitas kon doorgaan met het verzorgen van de opvang. Het nieuwe college van B en W schrijft in het coalitieakkoord dat specifieke aandacht wordt besteed aan de positie van kletsbare groepen onder statushouders, waaronder lesbische vrouwen, homoseksuele mannen, biseksuelen, transgender- en intersekse personen (lhbti'ers).⁹⁸ Het college schrijft hard op te treden tegen daders van discriminerende pesterijen, bedreigingen en geweld, en zal slachtoffers een veilig (tijdelijk) onderkomen bieden.

De Rotterdamse politiek is verdeeld over de particuliere opvang van lhbt-vluchtelingen.

7. RotterdamV

Jarenlang was RotterdamV en zijn voorganger RotterdamVerkeert het Rotterdamse kenniscentrum voor homo-emancipatie. Op 21 november 2016 heeft RotterdamV zijn activiteiten beëindigd. Om de lhbt-activiteiten van RotterdamV te continueren heeft de gemeente Rotterdam aan RADAR de opdracht gegeven de lopende activiteiten van RotterdamV voort te zetten.⁹⁹ Een van die activiteiten is netwerk-ontwikkeling door, voor en rond lhbt's en het versterken van sleutelfiguren uit en voor etnische en religieuze gemeenschappen. De opdracht aan RADAR bestaat naast het voortzetten van een aantal activiteiten van RotterdamV ook uit aanvullende zaken, zoals het faciliteren van het Roze Ouderen Overleg Rotterdam (ROOR) en het actualiseren van de Roze Sociale Kaart voor de regio Rijnmond.¹⁰⁰

Voorts draagt de Stichting RotterdamV de opgebouwde expertise op het terrein van LHBT-emancipatie over aan RADAR. Dit betreft zowel fysieke als digitale bestanden. RotterdamV draagt het deel van het archief dat vooral historische waarde heeft over aan IHLIA, het landelijke lhbt-archief.

Lhbtï-emancipatie: blik op de toekomst

Voor trans* personen en mensen met een intersekse-conditie is op landelijk niveau in toenemende mate aandacht. Het registreren van sekse of geslacht is vaak verplicht, terwijl dit niet per se noodzakelijk is voor de betreffende situatie. Het COC heeft in november 2015 daarom een speciaal meldpunt opgericht om problemen rondom seksregistratie te verzamelen en inzicht in de situatie te krijgen.¹⁰¹ De Ministeries van Veiligheid en Justitie en van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap hebben in 2016 onderzoek laten uitvoeren naar de mogelijke vermindering van seksregistratie.¹⁰² Op basis van de uitkomsten heeft het kabinet besloten dat seksregistratie en het gebruik daarvan op documenten en pasjes verder wordt verminderd.

In Rotterdam heeft de gemeenteraadsfractie van GroenLinks in juli 2016 vragen gesteld aan het college van B en W over de mogelijkheid om niet-wettelijke vereiste sekseaanduiding op gemeentelijke formulieren achterwege te laten, en om in kaart te brengen wanneer gemeentelijke dienstverlening onnodig vraagt om informatie over iemands' gender. In november 2016 heeft het college besloten dat zowel de formulieren als de dienstverlening kritisch worden bekeken om onnodige genderspecificaties te voorkomen.

Begin 2017 hebben D66, PvdA en GroenLinks een initiatiefwet ingediend om discriminatie zodat discriminatie van transgender/ trans* personen en mensen met een intersekse conditie expliciet wordt verboden. Deze initiatiefwet bestaat uit drie toevoegingen aan de Algemene wet gelijke behandeling (Awgb). Eerder zijn de mogelijkheden voor dit verbod in een kamerbrief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties uiteengezet.¹⁰³ Op 3 juli 2018 stemde de Tweede Kamer in met een expliciet verbod op discriminatie van transgenders en interseksepersonen.

In juni 2017 heeft de Rotterdamse gemeenteraad besloten om middelen vrij te maken voor

de uitbreiding van het ouderschapsverlof voor ambtenaren in dienst bij de gemeente Rotterdam, waarbij het specifiek gaat om de uitbreiding van het vaderschapsverlof naar 3 weken met gedeeltelijk behoud van salaris. Hierop heeft de PvdA een motie ingediend waarin het college van B en W wordt opgedragen om bij de uitwerking van de plannen uit te gaan van het begrip ouderschap en dit begrip ruim te definiëren, zodat de regeling ook van toepassing is op materieel ouderschap zoals (meer)ouderschap van gelijk geslacht en adoptie. Het college besluit in december 2017 om het begrip ouderschap niet te gaan hanteren. Wel geeft het aan dat het positief staat tegenover de wens om vaderschapsverlof toe te kennen in gevallen waarin er sprake is van materieel ouderschap. Daarom gaat het college met sociale partners in overleg over een regeling die hierin voorziet.

- ¹ Zie voor meer informatie de website van het Nederlands Netwerk Intersekse/DSD: <http://nnid.nl/definitie/>.
- ² Gemeente Rotterdam (2016). *Beleidsregel Volwaardig Meedoen in Rotterdam 2016-2018*. Rotterdam; Gemeente Rotterdam (2015). *Integratie 010*. Rotterdam : Gemeente Rotterdam.
- ³ Wethouder Stedelijke Ontwikkeling en Integratie (2016). *Afdoeningsvoorstel toezegging inzake RotterdamV*. Brief 29 november 2016. Rotterdam : Gemeente Rotterdam.
- ⁴ Minister van Engelshoven, *Kamerbrief over de Emancipatienota 2018-2021*, 29 maart 2018, Den Haag.
- ⁵ Kriek, F., Vonk, H., Heuts, L., Bos, D., Ganzevoort, R., & Doodeman, S. (2015). *Hulpbehoefte en hulpaanbod cultureel-etnische en religieuze LHBT's*. Amsterdam: Regioplan.
- ⁶ Jantine van Lisdonk & Sanne Nikkelen (2017). Seksuele oriëntatie. In: Hanneke de Graaf en Ciel Wijsen (red.). *Seksuele gezondheid in Nederland 2017*. Delft: Eburon.
- ⁷ Keuzenkamp, S. (2012). *Worden wie je bent. Het leven van transgenders in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- ⁸ Kuyper, L. (2017). *Transgender personen in Nederland 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- ⁹ Zie voor meer informatie de website van het Nederlands Netwerk Intersekse/DSD: <http://nnid.nl/definitie/>.
- ¹⁰ Lisdonk, J. van (2014). *Leven met intersekse/dsd : Een verkennend onderzoek naar de leefsituatie van personen met intersekse/dsd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ¹¹ Omnibusenquête 2016. *Bijlage: notitie homotolerantie*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- ¹² Kuyper, L. (2018). *Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ¹³ Kuyper, L. (2018). *Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ¹⁴ Kuyper, L. (2015). *Jongeren en seksuele oriëntatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ¹⁵ GGD Rotterdam Rijnmond (2016). <https://ggd-rotterdam.buurtmonitor.nl/>. Website.
- ¹⁶ Kuyper, L. (2018). *Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ¹⁷ Keuzekamp, S., Kooiman, N. & J., Lisdonk van (2012). *Niet te ver uit de kast*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ¹⁸ Omnibusenquête 2016. *Bijlage: notitie homotolerantie*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- ¹⁹ Peeters, L., Fettelaar, D. & C.M.C. Verbakel (2016). *Gay and Straight Allianties op scholen: meer homotolerantie en een veiliger klimaat voor LHB-leerlingen? Tijdschrift voor Seksuologie (40) 1*.
- ²⁰ Wethouder Stedelijke Ontwikkeling en Integratie (2017). toezegging Hulpverlening LHBTjongeren. Brief 7 maart 2017 aan de gemeenteraad.
- ²¹ Motie Wijntuin e.a. 'LHBTI-Beleid'. Aangenomen op 6 juli 2017.
- ²² Afdoeningsvoorstel motie LHBTI-beleid (17bb6165), d.d. 5 december 2017.
- ²³ Omnibusenquête 2016. *Bijlage: notitie homotolerantie*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- ²⁴ Omnibusenquête 2016. *Bijlage: notitie homotolerantie*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam
- ²⁵ Kuyper, L. (2018). *Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ²⁶ Mink, I. & Schriemer, R. (2010). *Gay in Rotterdam*. Rotterdam: Stichting RADAR.
- ²⁷ Kuyper, L. (2018). *Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ²⁸ ChristenUnie Rotterdam, netwerkgesprek, Rotterdam, 6 april 2016.
- ²⁹ Kuyper, L. (2015). *Jongeren en seksuele oriëntatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ³⁰ Boote, M., Hoof, J. van, & Pierik, C.(2015). *Handreiking lhbt-emancipatie. De kastdeur op een kier*. Utrecht: Movisie.
- ³¹ Huijnk, W. (2014). *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ³² Omnibusenquête 2016. *Bijlage: notitie homotolerantie*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- ³³ Kuyper, L. (2016). *LHBT-monitor 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ³⁴ Felten, H. & Boote, M. (2015). *Handreiking lhbt-emancipatie. Feiten en cijfers op een rij*. Utrecht: Movisie.
- ³⁵ Lisdonk, J. van (2018). *Uncomfortable encounters: Dutch same-sex oriented young people's experiences and the relation with gender nonconformity in a heteronormative, tolerant society*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- ³⁶ Kuyper, L. (2018). *Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ³⁷ Kuyper, L. (2018). *Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ³⁸ Kuyper, L. (2015). *Jongeren en seksuele oriëntatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ³⁹ Kuyper, L. (2018). *Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ⁴⁰ Kuyper, L. (2015). *Jongeren en seksuele oriëntatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ⁴¹ Kriek, F., Vonk, H., Heuts, L., Bos, D., Ganzevoort, R., & Doodeman, S. (2015). *Hulpbehoefte en hulpaanbod cultureel-etnische en religieuze lhbt's*. Amsterdam: Regioplan.
- ⁴² Cense, M. (2013). *Over diplomaten en activisten*. Utrecht: Rutgers WPF.
- ⁴³ Kriek, F., Vonk, H., Heuts, L., Bos, D., Ganzevoort, R., & Doodeman, S. (2015). *Hulpbehoefte en hulpaanbod cultureel-etnische en religieuze lhbt's*. Amsterdam: Regioplan.
- ⁴⁴ Mink, I. & Schriemer, R. (2010). *Gay in Rotterdam*. Rotterdam: Stichting RADAR.
- ⁴⁵ *Rotterdam Pride*, netwerkgesprek, Rotterdam, 22 januari 2016.
- ⁴⁶ Boote, M., Hoof, J. van, & Pierik, C.(2015). *Handreiking lhbt-emancipatie. De kastdeur op een kier*. Utrecht: Movisie.
- ⁴⁷ Minister Bussemaker, *Beleidsconclusies midterm review en beleidsdoorlichting Emancipatie*, Den Haag, 19 december 2015.

- ⁴⁸ RADAR / Nationale Politie (2018). *Monitor discriminatie 2017. Politie-eenheid Rotterdam*. Rotterdam: RADAR.
- ⁴⁹ Jung, M. (2016). *Discriminatie in Rotterdam. Resultaten van de Omnibusenquête 2015*. Rotterdam: IDEM Rotterdam & RADAR.
- ⁵⁰ Andriessen, I., Fernee, H. & Wittebrood, K. (2014). *Ervaren discriminatie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ⁵¹ Tuin, I. van der (2018). *Registraties van discriminatie van lhbt-personen in Rotterdam. Een analyse van door politie geregistreerde incidenten en meldingen bij RADAR in 2016*. Rotterdam: RADAR.
- ⁵² Mink, I. & Schriemer, R. (2009). *Roze is overal*. Rotterdam: Stichting RADAR.
- ⁵³ Witte, R. en H. Moors (2014) 'Gestreden als Don Quichot tegen windmolens.' *Onderzoek naar geweld tegen burgers vanwege hun seksuele gerichtheid of genderidentiteit in hun directe woonomgeving*. Tilburg: Lokaal Centraal.
- ⁵⁴ Keuzekamp, S. (2012). *Worden wie je bent. Het leven van transgenders in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ⁵⁵ Oosterhout, E. van, Alink, E. (2015). *Veilig, zolang men het maar niet merkt*. Amsterdam: Stichting Transgender Netwerk Nederland.
- ⁵⁶ RADAR / Nationale Politie (2018). *Monitor discriminatie 2017. Politie-eenheid Rotterdam*. Rotterdam: RADAR.
- ⁵⁷ Drie, K., Schriemer, R. van & W. Sheombarsing, (2016). *Jaarrapport discriminatie 2015*. Rotterdam: RADAR.
- ⁵⁸ Keuzekamp, S. (2012). *Worden wie je bent. Het leven van transgenders in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ⁵⁹ Klein, M. van der, Tan, S., Groot, I. de & Duyvendak, J.W. (2009). *Discriminatie is het woord niet*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- ⁶⁰ Kuyper, L. (2016). *LHBT-monitor 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ⁶¹ Universiteit voor Humanistiek / TNN (2017). *Transgender en werk*. Utrecht / Amsterdam: Universiteit voor Humanistiek / Transgender Netwerk Nederland (TNN)
- ⁶² Vennix, P. (2010). *Transgenders en werk. Een onderzoek naar de arbeidssituatie van transgenders in Nederland en Vlaanderen*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.
- ⁶³ Vennix, P. (2010). *Transgenders en werk. Een onderzoek naar de arbeidssituatie van transgenders in Nederland en Vlaanderen*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.
- ⁶⁴ Kuyper, L. (2017). *Transgender personen in Nederland 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- ⁶⁵ Geerdinck, M., Muller, L., Verkleij, C. & Weert, C. van (2011). *Transseksuelen in Nederland. Is er sprake van ongelijkheid?*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).
- ⁶⁶ Universiteit voor Humanistiek / TNN (2017). *Transgender en werk*. Utrecht / Amsterdam: Universiteit voor Humanistiek / Transgender Netwerk Nederland (TNN)
- ⁶⁷ Keuzekamp, S. (2012). *Worden wie je bent. Het leven van transgenders in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ⁶⁸ RotterdamV, e-mail, 16 februari 2016.
- ⁶⁹ Gemeente Rotterdam (2016). *Nieuw Rotterdams welzijn 2016-2019*. Rotterdam.
- ⁷⁰ RotterdamV (2015). *Van risico's naar kansen voor kwetsbare lhbt-bewoners. RotterdamV adviseert over wijkgericht welzijnsbeleid*. Website artikel.
- ⁷¹ Pluspunt Rotterdam, netwerkgesprek, Rotterdam, 21 januari 2016.
- ⁷² Pijnappels, C. & Finnema, E. (2011). *Woonwensen Roze Ouderen in Rotterdam*. Rotterdam: RotterdamV en Kenniskring Samenhang in de Ouderenzorg.
- ⁷³ Humanitas Noord, netwerkgesprek, Rotterdam, 22 januari 2016.
- ⁷⁴ Humanitas Noord, netwerkgesprek, Rotterdam, 22 januari 2016.
- ⁷⁵ Burgemeester en Wethouders van Rotterdam (2017). Beantwoording van de schriftelijke vragen van het raadslid M.A. van de Donk (WD) over 'Blijf uit de kast'. 14 maart 2017. Rotterdam : Gemeente Rotterdam.
- ⁷⁶ Burgemeester en Wethouders van Rotterdam (2017). Beantwoording van de schriftelijke vragen van het raadslid M.A. van de Donk (WD) over 'Blijf uit de kast'. 14 maart 2017. Rotterdam : Gemeente Rotterdam.
- ⁷⁷ Burgemeester en Wethouders van Rotterdam (2017). Beantwoording van de schriftelijke vragen van het raadslid M.A. van de Donk (WD) over 'Blijf uit de kast'. 14 maart 2017. Rotterdam : Gemeente Rotterdam.
- ⁷⁸ Centraal Bureau voor de Statistiek (2018). *Veiligheidsmonitor 2017*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).
- ⁷⁹ Centraal Bureau voor de Statistiek (2018). *Veiligheidsmonitor 2017*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).
- ⁸⁰ Felten, H. & Boote, M. (2015). *Handreiking lhbt-emancipatie. Feiten en cijfers op een rij*. Utrecht: Movisie.
- ⁸¹ Kuyper, L. (2016). *LHBT-monitor 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- ⁸² Oosterhout, E. van & Alink, E. (2015). *Veilig, zolang men het niet merkt*. Amsterdam: Transgender Netwerk Nederland.
- ⁸³ Mink, I. & Schriemer, R. (2009). *Roze is overal*. Rotterdam: Stichting RADAR.
- ⁸⁴ Scholten, R.H.J., Nelen, W., Wit, W. de & Kroes, G. (2016). *Sociale veiligheid in en rond scholen : Primair (Speciaal) Onderwijs 2010-2016. Voortgezet (Speciaal) Onderwijs 2006-2016*. Nijmegen: Praktikon.
- ⁸⁵ Scholten, R.H.J., Nelen, W., Wit, W. de & Kroes, G. (2016). *Sociale veiligheid in en rond scholen : Primair (Speciaal) Onderwijs 2010-2016. Voortgezet (Speciaal) Onderwijs 2006-2016*. Nijmegen: Praktikon.
- ⁸⁶ Graaf, H. de, Bouko, H.W. & Bakker, C. (2014). *Hoe is de seksuele gezondheid van lesbische en biseksuele vrouwen?* Utrecht: Rutgers WPF.
- ⁸⁷ Graaf, H. de, Bouko, H.W. & Bakker, C. (2014). *Hoe is de seksuele gezondheid van homo en biseksuele mannen?* Utrecht: Rutgers WPF.
- ⁸⁸ Graaf, H. de, Bouko, H.W. & Bakker, C. (2014). *Hoe is de seksuele gezondheid van transgenders?* Utrecht: Rutgers WPF.
- ⁸⁹ Graaf, H. de, Bouko, H.W. & Bakker, C. (2014). *Een wereld van verschil: de seksuele gezondheid van LHBT's*. Utrecht: Rutgers WPF.
- ⁹⁰ Felten, H. & Boote, M. (2015). *Handreiking lhbt-emancipatie. Feiten en cijfers op een rij*. Utrecht: Movisie.
- ⁹¹ Graaf, H. de, Bouko, H.W. & Bakker, C. (2014). *Hoe is de seksuele gezondheid van lesbische en biseksuele vrouwen?* Utrecht: Rutgers WPF.

⁹² Felten, H. (2014). *Handreiking lhbt-emancipatie. Eergerelateerd geweld & seksuele en genderdiversiteit*. Utrecht: Movisie.

⁹³ Bakker, H. & Storms, O. (2016). *Factsheet 'De meldcode bij vermoedens van eergerelateerd geweld'*. Utrecht: Movisie.

⁹⁴ Gemeente Rotterdam & Veilig Thuis Rotterdam Rijnmond (2016). *Schadelijke traditionele praktijken*. Mei 2016.

⁹⁵ Fischer, T. en N. Sprado (2017). *Seksuele straatintimidatie in Rotterdam*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.

⁹⁶ Gemeente Rotterdam (2015). *Actieprogramma Veilig Thuis 2015-2018*. Rotterdam.

⁹⁷ 'LHBT-vluchtelingen uit Alphen aan den Rijn overgeplaatst', *Omroepwest.nl*, 10 februari 2016.

⁹⁸ VVD, GroenLinks, D66, PvdA, CDA en CU-SGP. *Nieuwe energie voor Rotterdam. Coalitieakkoord 2018-2022*. Juni 2018.

⁹⁹ Wethouder Stedelijke Ontwikkeling en Integratie (2016). *Afdoeningsvoorstel toezegging inzake RotterdamV*. Brief 29 november 2016. Rotterdam : Gemeente Rotterdam.

¹⁰⁰ Gemeente Rotterdam – Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling (2017). *Voortgangsrapportage beleidsregel Volwaardig Meedoen in Rotterdam 2016*, 7 april 2017. Rotterdam : Gemeente Rotterdam.

¹⁰¹ COC (2015). *Meldpunt voor problemen bij seksregistratie*. Website artikel.

¹⁰² Minister van VenJ / Minister van OCW (2016). *Seksregistratie*. Brief d.d. 23 december 2016 aan de Tweede Kamer. Den Haag : Ministerie van Veiligheid en Justitie.

¹⁰³ Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2016). *Verkenning expliciteren verbod van discriminatie op grond van genderidentiteit en genderexpressie*. Brief d.d. 23 juni 2016. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.